

ΤΑ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ

Spect. 24(21).8

Quidquid in Orpheo Rhodope spectasse theatro

dicitur, exhibuit, Caesar, harena tibi.

repserunt scopuli mirandaque silva cucurrit,

quale fuisse nemus creditur Hesperidum.

affuit immixtum pecori genus omne ferarum

et supra vatem multa pependit avis,

ipse sed ingrato iacuit laceratus ab urso.

haec tantum res est facta παρ' ἱστορίαν.

5

Όσα παρακολούθησε η Ροδόπη, όπως λένε, στου Ορφέα τη σκηνή,

όλα αυτά η αρένα, Καίσαρα, για σένα παρουσίασε:

βράχοι σύρθηκαν και δάσος των θαυμάτων περπάτησε,

όπως το θρυλικό άλσος των Εσπερίδων.

Όλα τα άγρια θηρία παρέλασαν παρέα με τα ήμερα

και πάνω από τον βάρδο σμήνος πτηνών φτερούγισε.

Όμως ο «Ορφέας» καταγής από αρκούδα αχάριστη βρέθηκε σπαραγμένος:

μόνον αυτό το επεισόδιο παρουσιάστηκε παρ' ἱστορίαν.

5

Στο *Spect.* 24(21) ο Μαρτιάλης επαινεί τα θεάματα της αρένας που

ο αυτοκράτορας Τίτος³⁶ προσέφερε στον ρωμαϊκό λαό, θέμα που, όπως δηλώνει και ο τίτλος του, απασχολεί ευρύτερα τον *De Spectaculis Liber*.

Ο ποιητής περιγράφει μια σκηνική αναπαράσταση με θέμα τον μυθικό Ορφέα³⁷. Εντυπωσιασμένος από τη θαυμαστή ακρίβεια της σκηνής, μεταφέρει με τη σειρά του το θέαμα στον αναγνώστη: ο Ορφέας του μύθου ξαναζωντανεύει, πλαισιωμένος από το δάσος και τη σπηλιά των Εσπερίδων, περιστοιχισμένος από ήμερα και άγρια ζώα και πτηνά σε αρμονική συνύπαρξη. Η περιγραφή αυτής της γαλήνιας βουκολικής σκηνής διαπνέεται από λυρισμό, ενώ χρησιμοποιείται λεξιλόγιο χαρακτηριστικό της επικής ποίησης. Η ειδυλλιακή όμως εικόνα ανατρέπεται δυναμικά από το διατυπωμένο σε πολύ απλό και λιτό ύφος τελευταίο δίστιχο: το τέλος της παράστασης βρίσκει τον «Ορφέα» να κείτε-

36. Η παλαιότερη θεωρία του Herrmann (Herrmann, L., “Le “livre des Spéctacles” de Martial”, *Latomus* 21 (1962), 494-504), σύμφωνα με την οποία απορρίπτεται ως χρονολογία έκδοσης του *De Spectaculis Liber* το έτος 80 μ.Χ. και θεωρείται αποδέκτης του ο Δομιτιανός, έχει αναθεωρηθεί από τους νεότερους φιλόλογους. Έτσι ο Sullivan (Sullivan, J. P., *Martial, the Unexpected Classic*, Cambridge 1991, 6-12 και ειδικότερα 8 σημ. 18), θεωρεί ισχνή την πιθανότητα να απευθύνεται το παραπάνω βιβλίο στον Δομιτιανό και θεωρεί ότι τα απολύτως θετικά σχόλια αφορούν στον αυτοκράτορα Τίτο, απόψεις με τις οποίες συμπορεύεται και ο Τρομάρας (Τρομάρας Λ., *Μαρτιάλης και Ιουλιοκλαυδιανοί Καίσαρες*, Θεσσαλονίκη 1998, 66-68) αντιπαραθέτοντας τον έπαινο προς τον Τίτο με την έντονη αποδοκιμασία προς τον θανάοντα Νέρωνα. Ομοίως η Coleman (Coleman, K. M., «The liber spectaculorum: perpetuating the ephemeral» στο Grewing, F., (επιμ.), *Toto notus in orbe – Perspektiven der Martial – Interpretation*, Stuttgart 1998, 15-36) ταυτίζει τον «Καίσαρα» που αναφέρεται σε όλα τα επιγράμματα του *De Spectaculis Liber* με τον αυτοκράτορα Τίτο, ο οποίος εγκαινίασε στα τέλη του 80 μ.Χ. το Φλάβιο Αμφιθέατρο προσφέροντας στο πλήθος μια σειρά εντυπωσιακών θεαμάτων. Η ίδια θεωρεί ότι η στάση του Μαρτιάλη απέναντι σ’ αυτό το γεγονός είναι καθαρά επαινετική και κολακευτική και τη συγκρίνει χαρακτηριστικά μ’ αυτήν του Φλάβιου Ιώσηπου. Πρβ. επίσης Suet. *Tit.* 7 κεξξ. και Δίων Κάσ. 66.25, όπου μνημονεύεται σαφώς ο Τίτος ως εμπνευστής και χορηγός των λαμπρών θεαμάτων με τα οποία γιορτάστηκαν τα εγκαινία του Αμφιθέατρου.

37. Βλ. Weinreich, ό.π., 39-45.

ται κατασπαραγμένος³⁸ από μιαν αρκούδα, η οποία, σύμφωνα με τον μύθο, θα έπρεπε κανονικά να είχε σαγηνευτεί από αυτόν. Την απρόσμενη παρέκκλιση από τον μύθο καθώς και την οδυνηρή έκπληξη που αυτή προκαλεί, προσπαθεί να μετριάσει το σχόλιο του ποιητή στον τελευταίο στίχο: μόνον αυτό το γεγονός στάθηκε αντίθετο στη μυθική παράδοση (παρ' ιστορίαν). Η τοποθέτηση της ελληνικής φράσης στο τέλος του στ. 8 αλλά και ολόκληρου του επιγράμματος υποδηλώνει αναμφισβήτητα την πρόθεση του ποιητή να επιστήσει την προσοχή του αναγνώστη σ' αυτό το σημείο.

Ο τόνος του επιγράμματος είναι έντονα επαινετικός από την αρχή: ο αυτοκράτορας προσφέρει στον ρωμαϊκό λαό ένα θέαμα σπάνιο, αντάξιο της δικής του φήμης. Αναμφίβολα, η ρεαλιστική αναπαράσταση του μύθου έχει επιτευχθεί στον μέγιστο βαθμό, καθώς ανάμεσα στα συνήθη «θαύματα» της αρένας ήταν και η συνύπαρξη ήμερων και άγριων ζώων³⁹. Την επίτευξη του στόχου αυτού υποστηρίζει και η προσεγμένη επιλογή των λέξεων στους στ. 1 και 2: η φράση *spectasse...dicitur* αφήνει μια υπόνοια αμφιβολίας για τη μυθική εντύπωση, καθώς πρόκειται για ένα γεγονός ανεπιβεβαίωτο από οποιονδήποτε μάρτυρα. Αυτή η μετριασμένη διατύπωση έρχεται σε αντίθεση με τη δυναμική και τη στιβαρότητα του ρ. *exhibuit*: ο Μαρτιάλης υπήρξε ο ίδιος μάρτυρας του αυτοκρατορικού θεάματος και μεταφέρει, ως αυτόπτης,

38. Για το ρ. *lacero*, αναφερόμενο σε λιοντάρι ή αρκούδα, πρβ. *Spect.* 21(18).3 και *Spect.* 10(8).1 αντίστοιχα. Το τελευταίο μάλιστα, αφορά σε μια περίπτωση εντελώς ανάλογη με αυτήν του παρόντος επιγράμματος. Στο πλαίσιο χρήσης του συγκεκριμένου ρήματος είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι, σύμφωνα με την πλέον κοινή εκδοχή του μύθου (βλ. Grimal, P., *Dictionnaire de la Mythologie Grecque et Romaine*, Paris 1963, s.v. *Orphée*), ο Ορφέας σκοτώθηκε από τις γυναίκες της Θράκης, οι οποίες διαμέλισαν το σώμα του και το πέταξαν στο ποτάμι.

39. Πρβ. Mart. 9.71. 1-4: *Massyli leo fama iugi pecorisque maritus / lanigeri mirum qua coiere fide / ipse licet videas, cavea stabulantur in una / et pariter socias carpit uterque dapes.*

στον αναγνώστη του τα όσα είδε στη σκηνή, γεγονός που αυξάνει σημαντικά την αξία της μαρτυρίας του.

Η γραφή παρ' ιστορίαν του τελευταίου στίχου έχει αποδειχθεί η επιτυχέστερη και πλέον επαρκής⁴⁰, καθώς εξηγεί ικανοποιητικά την παρουσία του *sed* στον στ. 7 αλλά, ταυτόχρονα, δικαιολογεί και το *tantum* του τελευταίου στίχου, το οποίο μετριάζει το μέγεθος του γεγονότος που ανατρέπει τον παλαιό μύθο⁴¹.

Σε ένα εξαιρετο άρθρο η Coleman⁴² εντάσσει το συμβάν που περιγράφεται σ' αυτό το επίγραμμα στις επί σκηνής αναπαριστώμενες μυθικές εκδοχές, στις οποίες η κατάληξη ήταν ο θάνατος του «ήρωα». Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιούνταν εγκληματίες καταδικασμένοι σε θάνατο ή αιχμάλωτοι πολέμου. Με τον μυθικό διάκοσμο που περιέβαλλε αυτές τις κατ' ουσίαν εκτελέσεις, το κοινό του Αμφιθεάτρου απολάμβανε τις συνήθεις αιματηρές συμπλοκές με το περίβλημα μιας αισθητικά αποδεκτής μυθοπλασίας. Χαρακτηριστικό είναι ένα επίγραμμα του Λουκίλλιου, χρονολογημένο την εποχή του Νέρωνα, με θέμα την *crematio* κάποιου Μενίσκου, ο οποίος παρέστησε στη σκηνή τον Ηρακλή να κλέβει τα μήλα των Εσπερίδων και να έχει τέλος ανάλογο του μυθικού ήρωα, δηλ. να καίγεται ζωντανός⁴³. Παρόμοιο θέμα μοιράζο-

40. Housman, A. E., *The Classical Papers of A. E. Housman*. 3 vols (collected and edited by Diggle, J. and Goodyear, F.R.D.), Cambridge 1972, 536-537.

41. *Tantum* = μόνον τόσο, τόσο λίγο, OLD s.v. II B.

42. Βλ. Coleman, K. M., "Fatal charades: Roman executions staged as mythological enactments", *JRS* 80 (1990), 44-73. Η ίδια αλλού (ό.π. (1998), 23) παρατηρεί πως η απόκλιση από τον εκάστοτε μύθο δεν ενοχλούσε καθόλου το κοινό, το οποίο είχε συνηθίσει να παρακολουθεί τις γνωστές μυθολογικές παραδόσεις με εντελώς ανορθόδοξη κατάληξη.

43. Πρβ. A.P. XI.184 (Λουκίλλιος) και βλ. Nisbet, G., *Greek Epigram in the Roman Empire – Martial's forgotten rivals*, Oxford 2003, 123-127, όπου εξετάζονται διαφορετικές πιθανότητες σχετικά με το «έγκλημα» του Μενίσκου, όπως και την πιθανή –τουλάχιστον– ταύτιση του Νέρωνα με τον Δία στον στ. 1. Ως ισχυρά επικρατούσα άποψη παρουσιάζεται η θεωρία πως ο Μενίσκος καταπάτησε τους κήπους

νται άλλα τρία επιγράμματα του Μαρτιάλη⁴⁴, τα οποία αφορούν στην αναπαράσταση της ιστορίας του *Mucius Scaevola*. Η πληθώρα των αναφορών σ' αυτά τα αιματηρά θεάματα καταδεικνύει τη σπουδαιότητά τους, εφόσον θεμελιώναν την εξουσία του αυτοκράτορα σε ζωή και θάνατο, εξασφαλίζοντάς του ταυτόχρονα τη λαϊκή εύνοια.

Από άποψη ποιητικής δομής, το επίγραμμα οικοδομεί ένα υποβλητικό και ατμοσφαιρικό σκηνικό στους έξι πρώτους στίχους για να το αναιρέσει εντελώς στους δύο τελευταίους. Η λυρική και η αρμονία της αρχής του επιγράμματος υπονομεύονται τελεσίδικα από τη λακωνική διατύπωση του τέλους. Αυτό το σχήμα ποιητικής ανατροπής δεν είναι άγνωστο στην ποίηση του Μαρτιάλη προκειμένου να εξασφαλιστεί ο αιφνιδιασμός του αναγνώστη με το «παρά προσδοκίαν» στοιχείο του τέλους.

Το πιο ενδιαφέρον φιλολογικό παράλληλο σε ό,τι αφορά στο ελληνικό παράθεμα, προέρχεται από την Παλατινή Ανθολογία⁴⁵. Πρόκειται για ένα επίγραμμα του Λουκίλλιου με εντυπωσιακές ομοιότητες, που εδραιώνουν την άποψη ότι ο Λουκίλλιος λειτούργησε για τον Μαρτιάλη ως λογοτεχνικό πρότυπο⁴⁶. Στο ελληνικό επίγραμμα αναπαρίσταται ε-

του αυτοκράτορα –ένα έγκλημα το οποίο ασφαλώς επέσυρε την ποινή του θανάτου– αν και παραμένει αμφίβολο το τι θα μπορούσε να κλέψει από εκεί ως «μήλα των Εσπερίδων».

44. Πρβ. Mart. 1.21, 8.30 και 10.25.

45. Πρβ. A.P. XI.254 (Λουκίλλιος).

46. Ο Nisbet, ό.π., 106 παρατηρεί επίσης πως ο Μαρτιάλης δανείζεται υλικό από τον Λουκίλλιο και τον Νίκαρχο, αλλά επιλεκτικά, καθώς η παραγωγή του, με πιο εύγλωττο παράδειγμα τον *De Spectaculis Liber*, είναι εντελώς διαφορετική από τη δική τους ως προς τη δομή και την εστίαση του ενδιαφέροντος. Ο λόγος, ισχυρίζεται, δεν είναι τόσο ότι ο Μαρτιάλης δε γνωρίζει καλά το υλικό τους, όσο το ότι οι δυο ποιητές δεν έχουν να του προσφέρουν τίποτε ουσιαστικό: η δική τους θεματολογία αρκείται στους Έλληνες αθλητές, ενώ απουσιάζουν εντελώς από αυτήν γεγονότα της ρωμαϊκής αρένας.

πί σκηνής ο μύθος της Κανάκης⁴⁷, με την ουσιώδη όμως διαφορά ότι η ηρωίδα δεν αυτοκτονεί στο τέλος, όπως ο μύθος προέβλεπε⁴⁸. Ενώ η περιγραφή ξεκινά με τη φράση *πάντα καθ' ιστορίην* και οι πρώτοι τέσσερις στίχοι περιγράφουν ένα σκηνικό πιστό στον αντίστοιχο μύθο, το τελευταίο δίστιχο ανατρέπει την κατάσταση δηλώνοντας ότι η «ηρωίδα» δεν αυτοκτόνησε στο τέλος, όπως αναμενόταν. Ο ποιητής, που ξεκίνησε τον πρώτο στίχο με τη φράση *πάντα καθ' ιστορίην*, χρησιμοποιεί τα λογοτεχνικά σχήματα του κύκλου και ταυτόχρονα και της αντίθεσης και κλείνει τον τελευταίο στίχο με τη φράση *τοῦτο παρ' ιστορίην*.

Η φράση αυτή επαναλαμβάνεται σχεδόν αυτούσια στο επίγραμμα του Μαρτιάλη, επιβεβαιώνοντας την εξάρτησή του από τα ελληνικά του πρότυπα⁴⁹. Το λατινικό επίγραμμα, όπως και το ελληνικό, ασχολείται με ένα γνωστό μυθολογικό θέμα, στο οποίο όμως δίνει μιαν αναπάντεχη τροπή. Και στα δύο επιγράμματα, το ποιητικό περιβάλλον δομείται προσεκτικά στην αρχή, με μόνο σκοπό να καταρρεύσει στο τέ-

47. Η Κανάκη, κόρη του Αιόλου, απέκτησε ένα παιδί από τον αδελφό της Μακαρέα, και υποχρεώθηκε από τον πατέρα της να αυτοκτονήσει. Για την ιστορία της βλ. *On. Her.* 11, *Trist.* 2.384, Grimal, ό.π., s.v. Canacé.

48. Βλ. Nisbet, ό.π., 131-133, όπου εξετάζει την πιθανότητα –χωρίς ωστόσο να τοιμά να υιοθετήσει αποφασιστικά τη θέση αυτήν– να αποτελεί το επίγραμμα του Λουκίλλιου ένα ειρωνικό σχόλιο για τον Νέρωνα, τον οποίο έμμεσα αλλά ουσιαστικά ψέγει, γιατί δεν αυτοκτόνησε παίζοντας τον ρόλο της Κανάκης.

49. Βλ. και Weinreich, ό.π., 42, όπου παρατηρεί ότι η φράση *παρ' ιστορίην* προέρχεται από τη φιλολογική ορολογία και χρησιμοποιείται από τον Λουκίλλιο ως ένα φιλολογικό σχόλιο. Υπογραμμίζει επίσης ότι, αν και τα δύο επιγράμματα συμφωνούν στη *dispositio*, το ποίημα του Λουκίλλιου περιέχει λόγια κριτική, ενώ το αντίστοιχο του Μαρτιάλη περιλαμβάνει απλώς ένα σχόλιο στο τέλος. Βλ. επίσης Friedrich, G., “Zu Martial”, *Philologus* 68 (1909), 88-117 (και ειδικά 88-91), ο οποίος υποστηρίζει πως η λ. *ιστορία* δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για μύθο και προβαίνει σε μια ενδιαφέρουσα συζήτηση για διαφορετικές γραφές. Ο ίδιος κάνει ακόμη έναν αξιοπρόσεκτο διαχωρισμό ανάμεσα στον διαμελισμό του «Ορφέα», το οποίο είναι η πραγματικότητα, και στο *ficta*, το οποίο αναπαριστά όλα τα υπόλοιπα.

λος μέσω μιας απλής διαπίστωσης. Και τα δύο αφορούν σε μιαν αναπαράσταση μύθου με «ήρωες» καταδίκους της ρωμαϊκής αρένας. Και τα δύο χρησιμοποιούν την ελληνική φράση *παρ' ιστορίαν*. Με αυτήν ως μέσο, ο Μαρτιάλης ενισχύει το ελληνικό-μυθολογικό κλίμα του ποιήματος, αναρμονίζει τη δική του περιγραφή με τον ελληνικό μύθο και, ακολουθώντας τη γραμμή αφήγησης του ελληνικού επιγράμματος, υπογραμμίζει τη στενή του εξάρτηση από τους Έλληνες προδρόμους του. Τα παραπάνω καταδεικνύουν την ευρυμάθεια αλλά και την ποιητική δεξιότητα του Μαρτιάλη, αρετές που τιμούν έμμεσα και τον αποδέκτη των δημιουργημάτων του. Ο τελευταίος στίχος διατηρεί έναν τόνο υψηλής ποίησης, ο οποίος απαντά στο έπος και την ιστοριογραφία Ελλήνων και Ρωμαίων⁵⁰. Λέξη-κλειδί του στίχου είναι το *tantum*, το οποίο προσπαθεί –χωρίς την αναμενόμενη ομολογουμένως επιτυχία– να μειώσει στο ελάχιστο την υποκείμενη θλίψη από τον θάνατο του «Ορφέα» και να επαινέσει έμμεσα τον εμπνευστή του προσφερόμενου θεάματος, τον αυτοκράτορα. Έτσι, υπό τη μορφή ενός «ξενόγλωσσου» φιλολογικού ή κριτικού σχολίου, αντίστοιχου με τη γλώσσα και τον κόσμο του επί σκηνης θεάματος, ο ποιητής υποβάλλει έμμεσα την εξαγωγή ενός ηθικού διδάγματος, συμβατού και με το είδος του επιγράμματος και όχι μόνον με εκείνο της σάτιρας, όπως συνέβαινε έως τότε.

1.27.7

Hesterna tibi nocte dixeramus,
quincunces puto post decem peractos,
cenaes hodie, Procille, mecum.
tu factam tibi rem statim putasti
et non sobria verba subnotasti

5

50. Πρβ. Verg. *Aen.* 2.554 και βλ. Austin, R. G., *Βεργιλίου Αινειάδος Βιβλίο II* (μτφρ. – επιμ. Τρομάρας Λ.), Θεσσαλονίκη 2002, *ad loc.*

exemplo nimium periculoso:

μισῶ μνάμονα συμπόταν, Procille.

Χθες βράδου σου είπα,

θαρρώ μετά από δέκα πενηνταράκια,

πως σήμερα, Προκίλλε, τραπέζι θα σε έχω.

Εσύ θεώρησες αμέσως ότι το θέμα έληξε

και σημείωσες στον νου σου τα μεθυσμένα λόγια

5

- παράδειγμα πολύ επικίνδυνο.

Μισῶ μνάμονα συμπόταν, Προκίλλε.

Το επίγραμμα 1.27 είναι ένα ευφυολόγημα που χρησιμοποιεί ως αιχμή μια αρχαιοελληνική παροιμιακή φράση⁵¹. Στόχος του είναι κάποιος *Procillus* που έκανε το λάθος να θεωρήσει ως δεδομένη και βέβαιη μια πρόσκληση σε δείπνο, διατυπωμένη όμως από τον Μαρτιάλη στη διάρκεια μιας κρασοκατάλυξης. Ο ποιητής σπεύδει να υπογραμμίσει το άτοπο επιστρατεύοντας μια γνωστή ελληνική παροιμία και προσφέροντας ταυτόχρονα μια νέα εκδοχή στο κλασικό μοτίβο του ποιήματος-πρόσκληση⁵².

Η φράση εμφανίζεται σε πολλούς συγγραφείς: απαντά στον Πλούταρχο, ο οποίος, ανάμεσα σε διάφορες ερμηνείες, αναφέρεται και στην πρωινή λήθη των όσων ειπώθηκαν το προηγούμενο βράδυ, στη διάρκεια ενός συμποσίου, ερμηνεία με την οποία συμπλέει εδώ ο Μαρτιάλης⁵³.

Με την ίδια νοηματική απόχρωση η φράση απαντά και στον

51. Για τη συχνή χρήση των ρωμαϊκών *sententiae* και των ελληνικών γνώμων σε ένα έργο ως δάνειο στοιχείο από τις *declamationes*, βλ. Fairweather, J., *Seneca the Elder*, Cambridge, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney 1981, 202 κεξξ. Η συγγραφέας παρατηρεί ότι, αν και γενικού κύρους, οι *sententiae* μπορούν να σχετίζονται κατά περίπτωση με συγκεκριμένες καταστάσεις ή πρόσωπα.

52. Για το συγκεκριμένο μοτίβο βλ. Cairns, F., *Generic Composition in Greek and Roman Poetry*, Edinburgh 1972, 240-245, Williams, G., *Tradition and Originality in Roman Poetry*, Oxford 1968, 125-128. Για τη φράση βλ. επίσης Howell, ό.π. (1980), 166-167.

53. Πρβ. Πλούτ. *Ἠθικά* 612 D: ἔνιοι δὲ τὴν παροιμίαν οἴονται τοῖς παρὰ πότον λεγο-

Στοβαίο⁵⁴, όπως και στους *Paroemiographi Graeci*⁵⁵ και στον Λουκιανό⁵⁶. Η φράση παρουσιάζεται πιθανώς για πρώτη φορά σε κάποιο λυρικό ποίημα⁵⁷, ενώ μια ενδιαφέρουσα παραλλαγή του μοτίβου εμπεριέχει και η Παλατινή Ανθολογία⁵⁸: ο ποιητής δηλώνει ότι φοβάται αυτούς που πίνουν νερό και θυμούνται τα λόγια των άλλων. Η ιδέα αυτή, ενισχυμένη με την άποψη ότι τα λεγόμενα στη διάρκεια ενός συμποσίου δεν έπρεπε να κοινοποιηθούν, εμφανίζεται και στους Λατίνους: την περιλαμβάνουν στις *Επιστολές* τους και ο Οράτιος⁵⁹, ο οποίος σημειωτέον, κάνει εκτεταμένη χρήση των συμποτικών μοτίβων στην ποίησή του, και ο Πλίνιος⁶⁰, ενώ απαντά και στο έργο του Μαρτιάλη⁶¹.

μένοι και πραττομένοι ἀμνηστίαν ἐπάγειν(...)τῶν μὲν ἀτόπων ἢ λήθη τῶ ὄντι σοφῇ κατ' Εὐριπίδην εἶναι.

54. Πρβ. Στοβ. Έκλογ. Γ' 18.27 Hense (18.28 Mein.): Τῶ Διονύσῳ νάρθηκα καὶ λήθην συγκαθηροῦσιν, ὡς μὴ δέον μνημονεύειν τῶν ἐν οἴνῳ πλημμεληθέντων, ἀλλὰ νουθεσίας παιδικῆς δεομένων. Ὡς συνάδει καὶ τὸ μισῶ μνήμονα συμπόταν. Ὁ δ' Εὐριπίδης τῶν ἀτόπων τὴν λήθην σοφὴν εἴρηκεν.
55. Βλ. Leutsch, E. L., *Corpus Paroemiographorum Graecorum*, Hildesheim 1958: *Apostolii Centuria* XI.71c: μισῶ μνήμονα συμπότην, *Mantissae Proverbiorum Centuria* II.22: μισῶ μνάμονα συμπόταν: ἐπὶ τῶν ἀκριβῶς πειρωμένων μνημονεύειν παρόσον οἱ πίνοντες ἐπιλανθάνεσθαι μᾶλλον ὀφείλουσι.
56. Πρβ. Λουκ. Συμπ. ἢ Λαπ. 3: «...μισῶ» γάρ, φησὶ καὶ ὁ ποιητικὸς λόγος, «μνάμονα συμπόταν».
57. Βλ. Page, D. L., *Poetae Melici Graeci*, Oxford 1962, frg. 1002 (*fragmenta adespota*).
58. Πρβ. Α.Ρ. XI.31.4 (Αντίπατρος): ταρβέω, καὶ μύθων μνήμονας ὑδροπότας.
59. Πρβ. Hor. *Epist.* 1.5.21-26: *haec ego procurare(...)/ ne fidos inter amicos / sit qui dicta foras eliminet, ut coeat par / iungaturque pari*.
60. Πρβ. Plin. *Epist.* 1.15: *Quantum nos lusissemus, risissemus, studuissemus. Potes apparatus coenare apud multos, nusquam hilarius, simplicius, incautius. In summa experire et, nisi postea te aliis potius excusaveri, mihi semper excusa*.
61. Πρβ. Mart. 10.48.21-24: *accident sine felle ioci nec mane timenda / libertas et nil quod tacuisse velis: / de prasino conviva meus Scorpoque loquatur, / nec faciant quemquam pocula nostra reum*.